

KS. STANISŁAW JANECZEK

Z DZIEJÓW DYDAKTYKI LOGIKI
W SZKOŁACH KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ:
CLAUDE BUFFIER SJ

W najlepszej dotąd syntezie dokonań Komisji Edukacji Narodowej (KEN) za jeden z podstawowych wyróżników specyfiki dydaktyki tej instytucji oświatowej uznano – obok wpływu fizjokraty François de Quesnaya w etyce – dominację filozofii Étienne’a Bennot de Condillaca, w szczególności w zakresie preferencji jego metody analitycznej¹. Choć Komisja zamówiła u niego podręcznik logiki², to przecież, mimo pochwał, jakie otrzymał w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, nie został on wydany w języku polskim, chociaż w okresie funkcjonowania Komisji dokonano przynajmniej dwóch jego przekładów³. Dzieło Condillaca nie było bowiem typowym podręcznikiem logiki, ale raczej traktatem epistemologicznym, obejmującym w pierwszym rzędzie psychologię i teorię poznania, a także elementy

Ks. dr hab. STANISŁAW JANECZEK, prof. KUL – Katedra Historii Filozofii w Polsce na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: janeczek@kul.lublin.pl

¹ A. J o b e r t, *La Commision d’Education Nationale en Pologne (1773-1794)*, Paris 1941; cyt. według polskiego wydania: *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773-1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przeł. M. Chamcówna, Wrocław 1979, s. 29, 139-142.

² É. C o n d i l l a c, *La Logique ou les premiers développements de l’art de penser*, Paris 1780; toż w wydaniu: *Œuvres philosophiques de Condillac*, t. 2, red. G. Le Roy, Paris 1948, s. 269- 416; polski przekład: *Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, dzieło elementarne... na żądanie bywszej Komisji Edukacyjnej Narodowej dla szkół publicznych napisane i od niej aprobowane, a teraz z przydatkiem niektórych objaśnień i przypisów przez Jana Znoskę z francuskiego na polski język przełożone*, Wilno 1802, 1819³; toż w wydaniu współczesnym: red. T. Kotarbiński, Warszawa 1952. Zob. A. J o b e r t, *Une correspondance polonaise de Condillac*, „Revue d’histoire moderne” 1936, t. 11, s. 414-433.

³ Zob. T. K o t a r b i ń s k i, *Wstęp*, [w:] É. C o n d i l l a c, *Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia* s. XVII-XIX.

metodologii nauk. T. Kotarbiński słusznie pisze o podręczniku logiki Condillaca, że nie mógł on spełniać funkcji właściwych podręcznikowi logiki, Condillac bowiem nie tylko odrzuca pewną formę logiki (scholastyczną), ale także logikę jako taką, a więc określaną od czasów Kanta jako dyscyplina formalna. Z logiką łączy to ujęcie jedynie wspólnota zadań stawianych logice, usiłując bowiem odpowiedzieć na pytanie: „jak myśleć?”, prezentuje sztukę myślenia, skupia się bowiem na „radach dotyczących umiejętnej pracy umysłu”⁴. W części I Condillac przedstawia bowiem naturę metody analitycznej, do czego wykorzystuje syntetycznie potraktowane rozważania dotyczące działań umysłu w aspekcie genetyczno-strukturalnym. W części II omawia techniki stosowania tej metody, utożsamianej z analizą językową, pojętą jako synonim rozumowania, a więc w równej mierze traktowaną jako metoda odkrycia i nauczania. Można się zaś jej nauczyć, naśladowując naturę odślanianą przez sensualistyczną epistemologię⁵.

Analiza zaleceń Komisji w zakresie dydaktyki logiki, przy całym krytycyzmie wobec logiki scholastycznej, z jej preferencją sylogistyki, pokazuje, że KEN była dużo ostrożniejsza w reformie nauczania logiki⁶. Lektura pism Condillaca miała być tylko jednym z punktów odniesienia praktyki dydaktycznej⁷. Zalecano zaś przede wszystkim wykorzystanie eklektycznych pod-

⁴ Tamże, s. XIX-XX.

⁵ Zob. w szerszym kontekście: S. Janeczek, *Logika czy epistemologia? Historycznofilozoficzne uwarunkowania nowożytnej koncepcji logiki*, Lublin 2003, s. 462-585.

⁶ Na temat logiki w dydaktyce KEN zob. zwłaszcza: T. Kwiatkowski, *Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*. Lublin 1973 s. 167-223 (toż w: tenże, *Szkice z historii logiki ogólnej*, Lublin 1993, s. 127-184). Por. T. Czeżowski, *Kilka danych o dziejach logiki w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 2, s. 213-227; D. Kozłowna, *Miejsce logiki Condillaca w systemie unowocześniania treści i metod nauczania przez KEN*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, Seria 1: Nauki humanistyczno-społeczne, z. 88, Łódź 1972, s. 111-125. Por. nadto: G. Kotlarski, *Przegląd osiągnięć logiki Oświecenia w Polsce*, [w:] *Studia z historii filozofii*, red. J. Such, Poznań 1975, s. 75-99; S. Janeczek, *Logika a teoria poznania. Podręczniki logiki w Polsce w dobie reform oświeceniowych na tle europejskim*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 41 (1996), s. 75-104; O. Narbutt, *O pierwszym polskim podręczniku logiki. Z rozważań nad filozofią Oświecenia*, Łódź 1958. Por. w zakresie uwag historyków oświaty: J. Lubieniecka, *Towarzystwo do Książek Elementarnych*, Warszawa 1960, s. 145-154; T. Mizia, *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Warszawa 1975, s. 170-178; K. Mrozowska, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783-1793*, Wrocław 1985, s. 205.

⁷ F. Szopowicz, wychowanek Szkoły Głównej Koronnej, w sprawozdaniu ze swej działalności w zakresie nauczania logiki w Wydziałowej Szkole Warszawskiej stwierdza: „nauka ta

ręczników stosowanych już w zreformowanych szkołach pijarskich⁸. Podstawowy akt normatywny, określający treści i sposoby nauczania w szkołach średnich, jakim był *Przepis Komisji Edukacji Narodowej* z 1774 r., wymienia bowiem najpierw podręczniki logiki autorstwa Clauda Buffiera, Jeana Le Clerca⁹ i Antonio Genovesiego¹⁰, następnie Johna Locke'a i dopiero na końcu – przyszłego autora logiki zamówionej dla KEN, czyli É. Condillaca¹¹.

Warto więc w badaniach rodzimej kultury filozoficznej podjąć studia nad praktyką dydaktyczną w szkołach Komisji, które wykorzystywały ówczesne najlepsze podręczniki logiki, bardziej wyważone niż jednostronne ujęcie Condillaca. Istotną pozycję zajmuje w nich ujęcie Clauda Buffiera, zwanego Père Buffier, zalecanego na pierwszym miejscu przez *Przepis Komisji Edukacji Narodowej*¹². Dokonanie tego francuskiego jezuita jest zaś prawie nieobecne w polskiej literaturze przedmiotu¹³, mimo że budzi ono zainteresowanie szeregu badaczy¹⁴.

dawana była stosownie do dzieła elementarnego”. Zob. *Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773-1794*, z. 1: *Raporty Szkoły Wydziałowej Warszawskiej*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1901, s. 43-44. Podobne świadectwa zob. tamże, z. 2, s. 20; z. 3, s. 141; z. 4, s. 122; z. 5, s. 71; z. 8, s. 95; z. 29, s. 21.

⁸ Zob. S. K o n a r s k i, *Ustawy szkolne*, przeł. W. Germain, Kraków 1925, s. 128-129.

⁹ *Logica sive ars ratiocinandi. Logica, Ontologia, Pneumatologia*, t. 1, Amstelodami 1692.

¹⁰ *Elementorum artis logico-criticae libri V*, Venetiae 1745; Varsaviae 1771; skrótem tej pozycji przeznaczonym do dydaktyki są: *Institutiones logicae in usum tironum scriptae*, Neapoli 1752; t e n ż e, *La Logica per gli giovanetti*, Bassano 1766.

¹¹ *Przepis* zaznacza w przypisie: „Do logiki Komisja zaleca czytanie logiki p. Buffier, p. Clerc, Antonii Genuensis *Elementa Artis Logico-Criticae*, dzieła Loka i Condillac”. Cyt. za: *Ustawodawstwo szkolne za czasów KEN. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773-1793)*, wyd. J. Lewicki, Kraków 1925, s. 32-34. Nauczyciele logiki przed powstaniem podręcznika logiki Condillaca dysponowali nie tylko jego traktatami epistemologicznymi, zwłaszcza *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (T. 1-2. Amsterdam 1746) i *Traité des sensations* (Paris 1754), ale także ujęciem podręcznikowym w ramach *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme* (t. I-XVI, Parma [właśc. Paris] 1775), który zawierał *Art de raisonner* (t. 3) i *Art de penser* (t. 4). Na temat koncepcji logiki w ujęciu Locke'a i Condillaca zob. J a n e c z e k, *Logika czy epistemologia?*, s. 362-585.

¹² Odpowiednio do tego zalecenia Leonard Świejkowski, sędzia ziemski, wizytując szkoły winnicke w województwie braclawskim, postulował sprowadzenie po cztery egzemplarze logiki Buffiera, Le Clerca oraz dzieła Locke'a i Condillaca. Zob. *Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie*, z. 24, s. 39.

¹³ Elementy twórczości Buffiera w zakresie jego koncepcji „zdrowego rozsądku” przedstawia tylko: S. Z a b i e g l i k, *Krzywe zwierciadło filozofii czyli dzieje pojęcia zdrowego rozsądku*, Warszawa 1987, s. 102-105.

¹⁴ Zob. C. S o m m e r v o g e l, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 2, Bruxelles 1841, kol. 340-359; t. 8, Bruxelles 1898, kol. 1944-1945; F. K. M o n t g o m e r y, *La vie et l'œuvre du*

Claude Buffier urodził się 25 maja 1661 r. – co jest warte podkreślenia – w Warszawie, z francuskich rodziców, którzy powrócili do Rouen. Zmarł 17 lub 19 maja 1737 r. w Paryżu. Po nauce w kolegium jezuickim w Rouen (przedmioty językowe i początki filozofii), w 1679 r. wstąpił do jezuitów, by w latach 1681-1687 uczyć przedmiotów językowych w kolegiach w Amiens i Arras. Dydaktykę tę kontynuował także w Paryżu, gdzie odbywał studia filozoficzne i teologiczne. W 1693 r. powrócił jednak do Rouen, gdzie m.in. uczył teologii, z czym wiąże się przypisywanie mu, niesłusznie, autorstwa pamfletu przeciw *Theologia dogmatica et moralis* N. Alexandre'a¹⁵, skierowanego do abpa J. N. Colberta¹⁶, przychylnego jansenizmowi. Dla uciszenia spowodowanego tym „rozgłosu” przejściowo przebywał w Bretanii i w Rzymie, by w 1700 r. przenieść się na stałe do prestiżowego kolegium jezuickiego Louis-le-Grand w Paryżu, gdzie należał do utalentowanej grupy „scriptores” i oddawał się w pierwszym rzędzie działalności pisarskiej. Należał do założycieli jezuickiego miesięcznika „Mémoires de Trévoux”¹⁷ oraz podejmował działalność dydaktyczną. Był też bywalcem wielu znanych paryskich salonów, zwłaszcza markizy M. D. Lambert czy prezydenta de Maisons, u którego bywał Wolter, co odnotowała ówczesna prasa¹⁸.

Père Buffier, Paris 1930; J. A. Ventosa Águilar, *El Sentido común en las obras filosóficas del P. Claude Buffier, S. I., contribución a la historia de la filosofía del sentido común*, Barcelona 1957; K. S. Wilkins, *A Study of the Works of Claude Buffier*, Genève 1969; L. Marcil-Lacoste, *Claude Buffier and Thomas Reid. Two Common-Sense Philosophers*, Kingston 1982.

¹⁵ T. 1-10, Paris 1694 (przedrukowywane jeszcze w latach siedemdziesiątych XVIII wieku, także we Włoszech, m.in. w Rzymie, czy Niemczech). Alexandre, dominikanin, profesor teologii (biblistyki) Uniwersytetu Paryskiego, jest znany także jako wzięty historyk, autor *Ab orbe condito ad Annum post Christum natum millesimum sexcentisimum, et in loca eiusdem insignia dissertationes historicae, chronologicae, criticae, dogmaticae In Octo Divisa Partes. Ante quidem per partes, nunc autem conjunctim & accuratius edita: Rerum novarum accessione, Scholiis, & Indicibus locupletissimis aucta, illustrata, ornata* (Parisiis 1699²; t. 1-2 obejmowały historię biblijną, a pozostałe dzieje od I do XVI wieku. W edycji dokonanej przez C. Roncaglia i J. D. Mansi w Bingii ad Rhenum w latach 1785-1791 dzieło to obejmowało aż 20 tomów, łącznie z suplementem. Korzystano z niego tak w szkołach pijarskich, zreformowanych przez S. Konarskiego, jak też w Akademii Krakowskiej, zreformowanej przez H. Kołłątaja. Zob. Konarski, *Ustawy szkolne*, s. 488-499; M. Chmówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1, Wrocław 1957, s. 228-234.

¹⁶ *Difficulté proposées à monseigneur l'archevêque de Rouen*, b.m.w. 1696.

¹⁷ Por. A. Desaultes, *Les «Mémoires de Trévoux» et de le mouvement des idées au XVIIIe siècle, 1701-1734*, Roma 1956.

¹⁸ Na temat udziału Buffiera i innych jezuitów w paryskim życiu intelektualno-kulturalnym w dobie Oświecenia zob. C. M. Northeast, *The Parisians Jesuits and the Enlightenment 1700-1762*, Oxford 1991, s. 3-54.

Bogate piśmiennictwo Buffiera rozpoczynają tłumaczenia na francuski przede wszystkim literatury religijnej, a następnie własne opracowania z tego zakresu, przeznaczone głównie dla młodzieży, w których przedstawił optymistyczną wizję człowieka, ilustrowaną przykładami cnoty, w tym także osób świeckich (np. L. de Sales)¹⁹. Podstawowy zręb jego dokonań stanowią jednak dzieła przeznaczone do użytku dydaktycznego²⁰, począwszy od symptomatycznego dla późniejszej twórczości epistemologiczno-logicznej *Examen des prejugués vulgaires, pour disposer l'esprit à juger sainement et précisément de tout* (Paris 1704). Popularność przyniosły mu ujęcia gramatyki francuskiej: *Grammaire française sur un plan nouveau pour en rendre les principes plus clairs et la pratique plus aisée* (Paris 1709)²¹, retoryki: *Traité philosophique et pratique d'éloquence* (Paris 1728) i poetyki: *Traité philosophique et pratique de poésie* (Paris 1728). Włącza się tym w aktualny podówczas spór „nowożytników” ze „starożytnikami”²², by dostrzegając racje obydwu stron, opowiedzieć się jednak za przekonaniem, że można przewyższyć dokonania starożytne. Sławę przyniosły mu jednak przede wszystkim opracowania z zakresu historii i geografii, gdy po studiach dotyczących

¹⁹ *Sentiments chrétiens sur les principales vérités de la religion*, Paris 1718; *Exercices de la piété chrétienne*, Paris 1724; *Histoire du Nouveau Testament*, Paris 1719; *La vie du comte Louis de Sales, frère de S. François de Sales*, Paris 1708; wreszcie publikowane 30 razy i tłumaczone na włoski: *La vita del Conte Luigi di Sales, fratello di S. Francesco di Sales*, Bologna 1712.

²⁰ Na temat literatury pedagogicznej Buffiera zob. G. Compayré, *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le seizième siècle*, t. 2, Paris 1911⁸, s. 147-149; G. Snyders, *La pédagogie en France aux dix-septième et dix-huitième siècles*, Paris 1965, s. 86-88, 103. Por. S. Janeczek, *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*, Lublin 2008, s. 142-144.

²¹ Gramatykę tę przetłumaczono na język angielski (*A French Grammar on a New Plan*, London 1734), włoski (*Novissima Grammatica Francese ridotta assai più utili*, Venezia 1751) i hiszpański (*Grammaire française sur un plan nouveau*, 1734) oraz wydano z gramatyką niemiecką (*Nouvelle et parfaite grammaire royale française et allemande*, Berlin 1738).

²² W XVII wieku ujawnił się szerszy spór o znaczenie dziedzictwa kultury starożytnej dla kultury nowożytnej w formie tzw. Querelle des Anciens et des Modernes. Zob. I. Stasiwicz, *Poglądy na naukę w Polsce okresu Oświecenia na tle ogólnoeuropejskim*, Wrocław 1967, s. 48-57. Por. H. Rigault, *Histoire de la querelle des anciens et des modernes*, New York 1963 (reprint wyd. Paris 1859); *La Querelle des Anciens et des Modernes. XVIIe – XVIIIe siècles*. Red. A.-M. Lecoq. Paris 2001; Ch. Grell, *Le dix-huitième siècle et l'antiquité en France. 1680-1789*, t. 1-2, Oxford 1995; H. R. Jauss, *Ästhetische Normen und geschichtliche Reflexion in der Querelle des anciens et modernes*, München 1964; P. K. Kapitza, *Ein bürgerlicher Krieg in der gelehrten Welt. Zur Geschichte der Querelle des Anciens et des Modernes in Deutschland*, München 1981; Th. Pagon, *Johann Christoph Gottsched und die Rezeption der Querelle des Anciens et des Modernes in Deutschland*, Frankfurt am Main 1989; München 2003.

dziejów Sycylii i Neapolu oraz Hiszpanii (np. *Abregé de l'histoire d'Espagne, par demandes et par réponses*. Paris 1704), opublikował wielokrotnie modyfikowane ujęcia podręcznikowe, począwszy od *Pratique de la mémoire artificielle, pour apprendre et pour retenir aisément la chronologie, et l'histoire universelle* (t. 1-2. Paris 1705-1706), zawierającego historię biblijną i powszechną oraz Francji i Kościoła, rozwijaną m.in. w *Introduction à l'histoire des maisons souveraines de l'Europe* (Paris 1717) i *Histoire chronologique du dernier siècle, où l'on trouvera des dates de tout ce qui s'est fait de plus considérable dans les quatre parties du monde depuis l'an 1600 jusqu'à présent* (Paris 1715), przedstawiającą historię najnowszą. Jest także autorem podręcznika geografii: *Géographie universelle en vers artificiels, exposez dans toutes les méthodes différentes qui peuvent abrégier l'étude et faciliter l'usage de cette science* (Paris 1715), rozbudowanego w zakresie geografii fizycznej w *Nouveau Traité de la sphère, exposé en différentes méthodes* (Paris 1738)²³.

Na twórczości filozoficznej skoncentrował się Buffier w przedostatnim etapie swej działalności, począwszy od związanych z pismami językowymi *Les principes du raisonnement exposés en deux logiques nouvelles avec des remarques sur les Logiques qui ont eu le plus de réputation de notre temps* (Paris 1714). Dzisiaj najwyżej ceniony jest za *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements, où l'on examine le sentiment des philosophes de ce temps, sur les premières notions des choses* (Paris 1724) oraz jego popularną wersję w formie *Éléments de métaphysique, à la porte de tout le monde* (Paris 1725), którymi zapoczątkował tzw. filozofię zdrowego rozsądku, upowszechnianą jednak głównie za sprawą szkoły szkockiej T. Reida²⁴. Ostatni etap jego twórczości obejmuje piśmiennictwo z zakresu filozofii społecznej: *Traité de la société civile, et du moyen de se rendre heureux, en contribuant au bonheur des personnes avec qui l'on vit* (Paris 1726) i apologetycznej: *Exposition des preuves les plus sensibles de la véritable reli-*

²³ Pisma te zebrano w *Nouveaux éléments d'histoire et de géographie* (Paris 1726) oraz tłumaczono m.in. na polski (*Sposób łatwy nauczania i pamiętania dziejów powszechnych*, przeł. M. Kościełkowski, t. 1-2, Poznań 1768-1771) i hiszpański (*Nuevos elementos de la historia universal, sagrada, y profana, de la esfera, y geografía con un breve compendio de la historia de España, y Francia*, Barcelona 1771).

²⁴ *First Truths and the Origin of Our Opinions, Explained: With an Enquiry into the Sentiments of Modern Philosophers... Translated from the French of Père Buffier. To which is Prefixed a Detection of the Plagiarism, Concealment, and Ingratitude of the Doctors Reid, Beattie, and Oswald*, London 1780.

gion (Paris 1732). Śladem ówczesnej praktyki zebrał większość swoich prac w formie ujęcia kursorycznego jako *Cours de sciences sur des principes nouveaux et simples, pour former la langage, l'esprit et le cœur dans l'usage ordinaire de la vie*²⁵, zawierające nadto m.in. rozważania z zakresu metodologii nauk i metodyki nauczania (*Discours sur l'étude et sur la méthode des sciences*).

Dokonanie filozoficzne Buffiera ma pierwszorzędne znaczenie dla francuskiego Oświecenia²⁶. Wynika to z faktu, że był on jednym z pierwszych popularyzatorów poglądów J. Locke'a na gruncie francuskim. Nic więc dziwnego, że zasłużył na pochwałę Woltera, prominentnego ucznia paryskiego kolegium Ludwika Wielkiego, ale przecież niechętnego skądinąd jezuitom, który w *Le siècle de Louis XIV* włączył Buffiera do „Catalogue de la plupart des écrivains”, uznając jego metafizykę za możliwą do zaakceptowania przez Locke'a („philosophie raisonnable”)²⁷. Jego idee były charakterystyczne dla autorów współpracujących z *Wielką Encyklopedią Francuską*²⁸

²⁵ Paris 1732; reprint: *Cours de sciences. Sur des principes nouveaux et simples pour former le langage, l'esprit et le cœur, dans l'usage ordinaire de la vie, suivi de Homère en arbitrage*, Genève 1971. *Cours de sciences* znajdował się we wszystkich głównych bibliotekach XVIII wieku. Zob. J. A. V. Aguilar, *El Sentido común en las obras filosóficas del P. Claude Buffier S.I.*, Barcelona 1957, s. 17. Korzystam z paryskiego wydania *Cours de sciences sur des principes nouveaux et simples, pour former la langage, l'esprit et le cœur dans l'usage ordinaire de la vie* z 1732 r. w odniesieniu do następujących prac: *Grammaire françoise sur un plan nouveau*, s. 1-292; *Traité philosophique et pratique d'éloquence*, s. 293-420; *Traité philosophique et pratique de poésie*, s. 421-552; *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*, s. 553-744; *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, s. 745-892; *Éléments de métaphysique, à la porte de tout le monde*, s. 893-936; *Examen des préjugés vulgaires, pour disposer l'esprit à juger sainement et précisément de tout*, s. 937-1060; *Traité de la société civile, et du moyen de se rendre heureux, en contribuant au bonheur des personnes avec qui l'on vit*, s. 1061-1256; *Exposition des preuves les plus sensibles de la véritable religion, avec analyse succincte et suivie*, s. 1423-1470; *Éclaircissements des difficultés, proposées sur divers traités de ce cours de science; Discours sur l'étude et sur la méthode des sciences*, tamże s. 1471-1496. Pisma Buffiera zostały też wydane w formie dzieł zebranych: *Œuvres philosophiques du Père Buffier de la compagnie de Jésus avec notes et introduction par Francisque Bouillier*, Paris 1843.

²⁶ W. Risse odnosi tę ocenę jego twórczości logicznej w *Logik der Neuzeit*, t. 2: 1640-1780, Stuttgart 1970, s. 521.

²⁷ „Il y a dans ses traités de métaphysique des morceaux que Locke n'aurait pas désavoués; et c'est le seul jésuite qui ait mis une philosophie raisonnable dans ses ouvrages” (*Le siècle de Louis XIV*, Berlin 1784 s. 566). Por. Marcil-Lacoste, *Claude Buffier and Thomas Reid*, s. 11; Wilkins, *A Study of the Works of Claude Buffier*, s. 95.

²⁸ Por. F. A. Kaffker, *The Encyclopedists as a Group. A Collective Biography of the Authors of the "Encyclopédie"*, Oxford 1996; tenże, *The Encyclopedists as Individuals. A Biographical Dictionary of the Authors of the "Encyclopédie"*, Oxford 1988.

tak dalece, że utrzymuje się, iż „*Cours de sciences* ilustruje wiele właściwości określanych później jako ruch encyklopedystów”. Ponieważ jednak ten otwarty na współczesne prądy myślowe jezuita dbał o zachowanie ortodoksji religijnej, stąd zrozumiałe jest, że nie pisał do *Encyklopedii*. Jednak „wiele idei Buffiera jest rozpoznawalnych, nawet w detalach, w samej *Encyklopedii*”. Takie artykuły jak *Common sense* czy *Internal sentiment* mają być wręcz „literalnie takie same jak w *Encyklopedii* i w Buffiera *Traité*, z wyjątkiem może przecinków lub określonych lub nieokreślonych rodzajników”. Dotyczy to ponadto tak ważnych dla wykładu epistemologii artykułów jak: *Agir, Appréhension, Connaissance, Liberté, Logique, Premiers principes, Propriété, Raisonnement, Sens, Vérité, Vraisemblable, Division, Identité, Naturel*²⁹. Nic w tym dziwnego, skoro Buffier nie tylko propaguje przetworzony empiryzm Locke’a, ale także Newtonowską metodę w filozofii naturalnej, krytykuje zaś filozofię racjonalistyczną: „des démonstrations de géométrie et non pas des choses éfectives; des spéculations et non des réalitez”³⁰.

Problematyka logiczna zawarta jest przede wszystkim – według tytułatury *Cours de sciences* – w *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, jako właściwej logice, oraz w pierwszej części *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*, którą Buffier traktuje jako „prawdziwą metafizykę”, choć w dobie jej powszechnej krytyki określi ją jako jedynie możliwą („dopuszczalną”) ³¹. W tej drugiej bowiem pracy – śladem ujęć charakterystycznych dla filozofii podmiotu, nakazujących rozpocząć właściwe filozofowanie od krytycznej refleksji nad poznaniem – Buffier formułuje epistemologiczny fundament wszelkiej wiedzy, jakim są pierwsze prawdy („premières vérités”), odkrywane za pomocą swoiście rozumianego zmysłu wspólnego („sens commun”). Poprzedzają one wykład metafizyki koncentrującej się na naturze bytu i jego rodzajach, podejmując m.in. kwestię istnienia Boga jako podstawowej „première vérité”.

²⁹ Zob. Marcil-Lacoste, *Claude Buffier and Thomas Reid*, s. 13. Zob. szerzej: Wilkins, *A Study of the Works of Claude Buffier*, s. 102-105, 178-184; Montgomery, *La vie et l'œuvre du Père Buffier*, s. 190-195; P. Hermand, *Les idées morales de Diderot*, Paris 1923; reprint: Hildesheim 1972, s. 231-232. O tym, że wiele artykułów w *Encyclopédie* było dosłownie kopiowanych bez zaznaczenia nazwiska Buffiera, świadczą opinie współczesnych tej edycji, np. A. Sabatiera de Castres (*Les Trois siècles de notre littérature*, t. 1, Amsterdam 1772, s. 190). Zob. J. Lough, *Essays on the Encyclopédie of Diderot and d'Alembert*, London 1968, s. 304, 331, 373.

³⁰ *Éléments de métaphysique, à la porte de tout le monde*, [w:] *Cours de sciences*, kol. 918.

³¹ „C'est une vraie métaphysique, mais plausible” (C. Buffier, *Plan general de cours de sciences*, [w:] tenże, *Cours de sciences*, kol. XI-XII).

Rozważania te są sformułowane w kontekście potrzeby przełamania Kartezjańskiej wersji sceptycyzmu metodycznego, gwałtownie krytykowanego przez jezuitów, którzy uznawali go za zagrożenie dla racjonalnych podstaw światopoglądu chrześcijańskiego³². Kolejne, nieporównanie krótsze części metafizyki koncentrują się na problematyce duszy i natury ciała, by w końcu zarysować rolę pierwszych prawd w fizyce, medycynie, prawie i teologii.

W podstawowym traktacie epistemologicznym, jakim jest *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, Buffier akcentuje (zgodnie z tradycją Kartezjańską) zarówno rolę naturalnego wyposażenia logicznego, jak i prymat wiedzy materialnej nad formalną, gdyż w przypadku fałszywych przesłanek nie pomoże prawidłowy mechanizm wnioskowania³³. Dostrzega jednak znaczenie logiki w zakresie wiedzy wykraczającej poza zakres pierwszych prawd, a więc w operacji wyprowadzania jednych prawd z drugich, czyli w teorii rozumowań³⁴. Nic więc dziwnego, że umieszcza właściwy traktat logiczny *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement* po określeniu natury i zakresu „pierwszych prawd”, a więc po metafizyce. Z logiką stanowi ona integralną całość w dochodzeniu do prawdy, co zdradza wspólna po części tytulatura obu wymienionych dzieł, gdyż obydwa są „traktatami o prawdzie”³⁵.

Od strony formalnej właściwe ujęcie logiki Buffiera odznacza się, charakterystyczną dla metodyki nowożytnej, dbałością o przystępność tego podręcznika, który ma przypominać rozmowy *O wielości światów* Bernarda

³² O ile jezuiti odrzucali metafizykę Kartezjusza, to korzystali często z jego dorobku w zakresie fizyki. Zob. A. Desaultes, *Les «Memoires de Trévoux» et de le mouvement des idées au XVIIIe siècle. 1701-1734*, Roma 1956 s. 2-18; G. Sortais, *Le cartésianisme chez les Jésuites français au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Paris 1929, s. 37-40. Por. krytykę Kartezjusza przeprowadzoną przez J. Gengella, który dopatrywał się w jego epistemologii, zakładającej metodyczne wątplenie, „drogi do ateizmu”, a w antropologii – materializmu, co podjął w *Eversio atheismi* (Brunsbergae 1716), *Gradus ad atheismum* (Brunsbergae 1717) i *De immortalitate animae veritas* (Calissiae 1727). Zob. F. Bargieł, *Problem ateizmu i nieśmiertelności duszy ludzkiej w pracach Jerzego Gengella SJ (1657-1727)*. „Rocznik Wydziału Filozoficznego TJ w Krakowie” 1989, s. 33-41; tenże, *Geneza i przyczyny niewiary według Jerzego Gengella SJ (1657-1727)*, tamże 1990, s. 101-127; tenże, *Jerzego Gengella SJ (1657-1727) rozprawa o nieśmiertelności duszy ludzkiej*, „Forum Philosophicum” 4 (1999), s. 235-264.

³³ W zakresie krytyki tradycyjnej logiki sformułowanej przez Kartezjusza w perspektywie budowania uniwersalnej metody, która przede wszystkim miała służyć celom odkrywczym, zob. Janeczek, *Logika czy epistemologia?*, s. 178-255.

³⁴ C. Buffier, *Plan general de cours de sciences*, [w:] tenże, *Cours de sciences*, kol. XII-XIV.

³⁵ Tenże, *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, [w:] tenże, *Cours de sciences*, kol. 745-746.

le Bovier de Fontenelle'a³⁶. Nic więc dziwnego, że w *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement* akcentuje rolę pierwszego z dwóch wykładów logiki zawartych w tym traktacie. W pierwszym bowiem przypadku posługuje się formą listów, a następnie rozwija to syntetyczne ujęcie w części drugiej, trzykrotnie obszerniejszej, pod pretekstem wyjaśnienia trudności, które mogłyby się zrodzić przy lekturze części pierwszej. Spłaciwszy dług wobec ducha epoki, nakazującego obsesyjnie wręcz zabiegać o względy czytelnika, Buffier nie rezygnuje w ten sposób z gruntowności wykładu, charakterystycznej dla ujęć nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego.

Specyfikę poglądów logicznych Buffiera w warstwie merytorycznej określa już jego stosunek do tradycji. Rozwiązanie to wydaje się tkwić we współczesnych mu dyskusjach epistemologicznych, choć autor, co nie dziwi u jezuitę, zdradza znajomość scholastyki, o której wyraża się w sposób wyważony. W sposób charakterystyczny dla nowożytnych ujęć eklektycznych umieszcza swoje rozwiązanie na tle analizy popularnych podówczas rozważań z zakresu historii filozofii³⁷. Praktyka ta ujawnia się w *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*³⁸, gdzie omawia kolejno logikę J. Le Clerca, A. Arnaulda i P. Nicole'a³⁹, ujęcie P. Gassendiego⁴⁰ i logikę szkolną, czyli scholastyczną⁴¹. Nie inaczej jest w *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*⁴², gdzie przedstawia kolejno ujęcie R. Descartesa, J. Locke'a, N. Malebranche'a,

³⁶ *Entretiens sur la pluralité des mondes*, Paris 1686; przekład polski: *Rozmowy o wielości światów*, Warszawa 1765.

³⁷ Por. np. styl uprawiania logiki w innym ujęciu spotykanym w polskich szkołach w dobie KEN, jakim był podręcznik J. A. Borrelly'ego. S. Janeczek. *Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly'ego na tle oświeceniowych reform szkolnych*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2006, nr 50-51, s. 121-125; tenże, *Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly'ego*, [w:] *Philosophia rationis magistra vitae*, red. J. Bremer, R. Janusz, t. 2, Kraków 2005, s. 146-163.

³⁸ Buffier, *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*, [w:] tenże, *Cours de sciences*, kol. 869-888.

³⁹ *La Logique, ou l'art de penser*, Paris 1662; przekład polski: *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. S. Rohmanowa, Warszawa 1958.

⁴⁰ *Institutio logica* (wyd. kryt. wersji z *Opera omnia*, t. 1, Lugduni 1658, z przekładu H. Jones, Assen 1981); polski przekład: *Logika*, przeł. L. Chmaj, L. Joachimowicz, Warszawa 1964)

⁴¹ Zob. syntetyczne ujęcie: Janeczek. *Logika czy epistemologia?*, s. 132-149.

⁴² Buffier, *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*, [w:] tenże, *Cours de sciences*, kol. 728-742.

Le Clerca. J. P. de Crousaza⁴³ i P. S. Régis⁴⁴. W obu przypadkach – zawsze w sposób wyważony, dostrzegając plusy i minusy recenzowanego dzieła, po podaniu mniej lub bardziej ogólnych uwag odnośnie do celu przedłożenia, struktury, zależności od innych ujęć czy wartości dydaktycznych – ustosunkowuje się do poszczególnych sformułowań tak ściśle logicznych, jak i dotyczących kontekstu kulturowego (np. krytyka naturalistycznej koncepcją religii Le Clerca). Zwraca zwłaszcza uwagę stosunek do tradycji scholastycznej. O ile – jak Kartezjusz – podkreśla jej walory w uczeniu sztuki dyskusji, to nie satysfakcjonuje go przygotowanie do zdobywania prawdy. Jednak sądzi, że logika i inne działy filozofii scholastycznej zasłużyły sobie na szacunek tak dalece, iż stwierdza, że niewiele jest rzeczy w odniesieniu do zasad nowej filozofii, które by nie były przedstawiane w scholastyce, i to w sposób uporządkowany i dokładny⁴⁵. Stwierdzenia te są tym ważniejsze, że autor utożsamia się z tradycją nowożytną, chwalać np. Kartezjusza za przedstawienie przeszkód w osiągnięciu prawdy, a ujęcie Locke’a uznając za pierwszą analizę operacji „esprit humain”⁴⁶. Nic dziwnego, że chwali kartezjańską, choć eklektyczną *Logikę z Port-Royal* jako dzieło godne szacunku, zwłaszcza za starania w uwolnieniu dydaktyki logiki od kwestii błahych oraz za odniesienia logiki do aktywności naukowej lub praktyki życiowej, co było obce tradycyjnej logice. Ta jednak „zasługuje na szczególny szacunek od trzydziestu lub czterdziestu lat dzięki rywalizacji nowych filozofów”. Przyjmuje więc formę określaną jako „philosophia recentiorum”, stanowi

⁴³ *Système de Réflexion qui peuvent contribuer à la netteté et à l'étendue de nos connaissances, ou Nouvel Essai de Logique*, Amsterdam 1712; toż jako: *La logique, ou système de réflexions, qui peuvent contribuer à la netteté et à l'étendue de nos connaissances réflexions*, t. 1-3, Amsterdam 1720; *Logicae systema*, t. 1-2, Genevae 1724; przekład angielski, dokonany przez J. Henleya: *A New Treatise of the Art of Thinking; or, a Compleat System of Reflections, concerning the Conduct and Improvement of the Mind*, t. 1-2, London 1724; *Observations critiques sur l'abrégé de la logique de Mr. Wolff*, Genève 1744; *Examen du pyrrhonisme ancien und moderne*, Den Haag 1733. Zob. R i s e, *Die Logik der Neuzeit*, t. 2, s. 546-549; W. S. H o w e l l, *Eigteenth-Century British Logic and Rhetoric*. Princeton 1971 s. 304-331.

⁴⁴ *Système de philosophie, contenant la logique, la métaphysique, la physique et la morale*, t. 1-3, Paris 1690; *Cours entier de philosophie ou système général selon les principes de M. Descartes, contenant la logique, la métaphysique, la physique, et la morale*, t. 1-3, Amsterdam 1691 (przedruk: New York 1970). Zob. R i s e, *Die Logik der Neuzeit*, t. 2, s. 121-123.

⁴⁵ B u f f i e r, *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, [w:] t e n z e, *Cours de sciences*, kol. 884.

⁴⁶ T e n z e, *Traité des premières vérités, et de la source de nos jugements*, [w:] t e n z e, *Cours de sciences*, kol. 727-735.

bowiem przejaw eklektycznego włączania do arystotelizmu chrześcijańskiego nowożytnych dokonań filozoficznych i naukowych⁴⁷.

Kurs logiki jest dla Buffiera elementem kształcenia, które winno obejmować wszystkie wymiary ludzkiej aktywności, a więc w zakresie wymowy, ducha („esprit”), określanego także jako umysł („intelligence”⁴⁸ czy „entendement”⁴⁹), oraz serca, co traktuje jednakże, w duchu Oświecenia, jako środek zapewniający osiągnięcie szczęścia i doskonałości⁵⁰. Jeśli zaś zwróci się uwagę na akcentowanie roli samoświadomości w zakresie posiadanych sprawności w wymiarze poznawczym czy wolitywno-emocjonalnym⁵¹, to zrozumiałe staje się eksponowanie przez niego wiedzy kształcącej inteligencję (metafizyka i logika) w odróżnieniu od wiedzy dotyczącej faktów, a więc bazującej tylko na pamięci (prawo, fizyka, historia). Nic więc dziwnego, że lekceważy fizykę, która nie ma owych wartości kształcących, nie odkrywa także przyczyn natury (nie jest więc filozoficzna), nadto nie odznacza się pewnością oraz jest nowa i trudna. Zaleca jednak naukę historii, która służy wychowaniu moralnemu poszerzając pole osobistego doświadczenia. Doceniając zaś rolę geometrii dla jej walorów analitycznych, uznaje ją jednak za dyscyplinę o charakterze specjalistycznym i nie użyteczną dla życia codziennego⁵². Jednocześnie odróżnia – śladem Kartezjusza – od tak pojętej wiedzy racjonalnej wiedzę objawioną, akcentując wszakże racjonalny charakter chrześcijaństwa⁵³. Na te rozważania metodologiczne należy jednak patrzeć wyjątkowo ostrożnie, formułowane są one bowiem w perspektywie dydaktyki szkolnictwa średniego, a nadto program ten w gruncie rzeczy służy usankcjonowaniu zmieniającego się powoli jezuickiego *Ratio studiorum*, które stopniowo rozszerzyło dydaktykę językową o przedmioty humanistyczne⁵⁴, a bardziej opornie wprowadzało matematykę i eksperymentalne

⁴⁷ T e n ż e, *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, [w:] t e n ż e, *Cours de sciences*, kol. 872-873, 884. Zob. S. J a n e c z e k, *Czym była oświeceniowa „philosophia recentiorum”*. „Kwartalnik Filozoficzny” 26 (1998), z. 1, s. 115-128.

⁴⁸ B u f f i e r, *Plan général de cours de sciences*, [w:] t e n ż e, *Cours de sciences*, kol. XIII-XIV.

⁴⁹ T e n ż e, *Discours sur l'étude et sur la méthode des sciences*, [w:] t e n ż e, *Cours des sciences*, kol. 1487.

⁵⁰ „[...] savoir, de former le langage, l'esprit et le cœur, ce qui mène de soi-même à la fin essentielle de toutes choses; qui est de nous rendre heureux et parfaits, autant que le permet la condition humaine” (tamże, kol. 1475).

⁵¹ Tamże, kol. 1475.

⁵² Tamże, kol. 1477-1481.

⁵³ Zob. W i l k i n s, *A Study of the Works of Claude Buffier*, s. 65.

⁵⁴ Na znaczenie historii w kształceniu jezuickim wskazywał wpływy podręcznik metodyczny J. Jouvancy (Juventius) *De ratione discendi et docendi* (1703), za którym poszła praktyka

przyrodoznawstwo, choć już co najmniej od początku drugiego ćwierćwiecza XVIII w. nie brak świadectw nauczania i tych dyscyplin⁵⁵.

Odpowiednio do przedstawionego wyżej przedłożenia historycznego, Buffier w duchu nowożytnym koncentruje się na praktycznych, bo epistemologicznych zadaniach logiki. Logika ma umożliwiać prawidłowe myślenie, co pociąga za sobą ograniczenie do minimum teorii rozumowań, która jednak zdominuje wykład pierwszego członu podręcznika logiki. Właściwa problematyka epistemologiczna, związana z nauką o ideach, ich genezie, rodzajach, ich językowym wyrażeniu oraz błędach poznawczych zostanie podjęta przez drugą część tego traktatu. Buffier, nie wyróżniając w aspekcie merytorycznym poszczególnych części logiki – co jest charakterystyczne tak dla scholastycznych, jak i eklektycznych podręczników logiki – podtrzyma także jej tradycyjny schemat, omawiając, po propedeutycznym rozważeniu jej natury i części, problematykę idei, sądu i rozumowania, z wyakcentowaniem sylogistyki. Jednocześnie uważa, że układ ten obejmuje operacje, do których niektórzy (nie wskazuje źródła) chcieliby sprowadzić poznanie, czyli porównywanie, wątplenie i metodę, albowiem np. ta ostatnia sprowadza się do sądenia i rozumowania⁵⁶. Epistemologiczny rys tej logiki wyraża się w preferencji pierwszej operacji logicznej, czyli percepcji i jej rezultatu jakimi są idee, które dostarczają treści poznawczych, podstawową bowiem funkcją idei jest reprezentowanie rzeczy, którego wartość pierwszorzędnie decyduje o wartości poznania⁵⁷. Podobną interpretację można znaleźć w odniesieniu do analizy natury sądu i rozumowania, które dalekie są od interpretacji formalnej, gdyż Buffier akcentuje ich rolę w tworzeniu definicji służących do wyrażenia realnych stanów rzeczy (atrybutów)⁵⁸, stąd też to prawdziwość przesłanek decyduje o prawdziwości wniosku⁵⁹.

dydaktyczna we wszystkich krajach Europy. Zob. wraz z dokumentacją na temat ujęcia historii Buffiera w: K. Puchowski, *Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565-1773*, Gdańsk 1999, s. 103-114.

⁵⁵ F. de Dainville, *L'enseignement scientifique dans les collèges des jésuites*, [w:] *Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle*, red. R. Taton, Paris 1964; tenże, *L'enseignement des mathématiques dans les collèges des jésuites de France du XVIe au XVIIIe siècle*, „Revue d'histoire des sciences” 7 (1954), s. 6-21, 109-123.

⁵⁶ B u f f i e r, *Traité des premières vérités de conséquence, ou les principes du raisonnement*, [w:] t e n ż e, *Cours de sciences*, kol. 748.

⁵⁷ Tamże, kol. 747-748, 779.

⁵⁸ Tamże, kol. 755, 758, 560.

⁵⁹ „Nous avons dit que cette troisième opération est un jugement, qui ce tire d'un autre jugement... par un artifice qu'on appelle *Silogisme*... C'est un discours composé de trois propositions

*

Analiza przepisów KEN, a nade wszystko jej praktyki dydaktycznej wskazuje, że szkolnictwo polskie ostatniego ćwierćwiecza XVIII wieku odbiegało od jednostronnego doktrynerstwa É. Condillaca, który z kursu logiki czynił traktat z zakresu epistemologii. Świadczy o tym m.in. zalecany przez tę instytucję oświatową podręcznik C. Buffiera, postaci ważnej dla oświeceniowych reform szkolnych w szkolnictwie jezuickim we Francji. Sformułował on eklektyczne ujęcie logiki charakterystyczne dla kultury logicznej Oświecenia. Wzbogaca bowiem podręcznik logiki o problematykę epistemologiczną, ale chroni go przed wyrugowaniem logiki formalnej, co chyba ostatecznie nie było w interesie władz KEN, skoro powstrzymały się jednak od wydania polskiego tłumaczenia „redukcjonistycznego” ujęcia Condillaca.

BIBLIOGRAFIA

- Arnauld A., Nicole P.: *La Logique, ou l'art de penser*, Paris 1662 (pol.: *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. S. Rohmanowa, Warszawa 1958).
- Bargieł F.: *Geneza i przyczyny niewiary według Jerzego Gengella SJ (1657-1727)*. „Forum Philosophicum” 4 (1999), s. 101-127.
- *Jerzego Gengella SJ (1657-1727) rozprawa o nieśmiertelności duszy ludzkiej*, „Forum Philosophicum” 4 (1999), s. 235-264.
- *Problem ateizmu i nieśmiertelności duszy ludzkiej w pracach Jerzego Gengella SJ (1657-1727)*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego TJ w Krakowie” 1989, s. 33-41.
- Buffier C.: *Cours de sciences sur des principes nouveaux et simples, pour former la langue, l'esprit et le cœur dans l'usage ordinaire de la vie*, Paris 1732 (reprint Genève 1971).
- Chamcówna M.: *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1, Wrocław 1957.
- Compaýré G.: *Histoire critique des doctrines de l'éducation en France depuis le seizième siècle*, t. 2, Paris 1911⁸.
- Condillac É.: *La Logique ou les premiers développements de l'art de penser*. Paris 1780 (cyt. według wyd.: *Œuvres philosophiques de Condillac*, t. 2, red. G. Le Roy, Paris 1948, s. 269-416; pol.: *Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, dzieło elementarne... na żądanie bywszej Komisji Edukacyjnej Narodowej dla szkół publicznych napisane i od niej aprobowane, a teraz z przydatkiem niektórych objaśnień i przypisów przez Jana Znoskę z francuskiego na polski język przełożone*, Wilno 1802, 1819³; toż w wyd. współczesnym: red. T. Kotarbiński, Warszawa 1952).
- *Cours d'études pour l'instruction du prince de Parme*, t. I-XVI, Parma [właśc. Paris] 1775.
- Crousaz J. P.: *Système de Réflexion qui peuvent contribuer à la netteté et à l'étendue de nos connaissances, ou Nouvel Essai de Logique*, Amsterdam 1712.

disposées de telle sorte, que si l'on reconçoit pour vraies, les deux premières; on est obligé aussi de reconnoître la troisième pour vraie” (tamże, kol. 764-765).

- Czeżowski T.: Kilka danych o dziejach logiki w pracach Komisji Edukacji Narodowej, „Myśl Filozoficzna” 1952, nr 2, s. 213-227.
- Dainville F.- L'enseignement des mathématiques dans les collèges des jésuites de France du XVIe au XVIIIe siècle, „Revue d'histoire des sciences” 7 (1954), s. 6-21, 109-123.
- L'enseignement scientifique dans les collèges des jésuites, [w:] Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle, red. R. Taton, Paris 1964.
- Desaultes A.: Les «Memoires de Trévoux» et de le mouvement des idées au XVIIIe siècle. 1701-1734, Roma 1956.
- Fontenelle B.: Entretiens sur la pluralité des mondes. Paris 1686 (pol.: Rozmowy o wielości światów, Warszawa 1765).
- Gassendi P.: Institutio logica (wyd. kryt. wersji z Opera omnia, t. 1, Lugduni 1658 z przekł. H. Jones. Assen 1981; pol.: Logika, przeł. L. Chmaj, L. Joachimowicz, Warszawa 1964).
- Genovesi A.: Elementorum artis logico-criticae libri V, Venetiae 1745 (Varsaviae 1771).
- Grell Ch.: Le dix-huitième siècle et l'antiquité en France. 1680-1789, t. 1-2, Oxford 1995.
- Hermann P.: Les idées morales de Diderot, Paris 1923 (reprint Hildesheim 1972).
- Janeček S.: Czym była oświeceniowa „philosophia recentiorum”. „Kwartalnik Filozoficzny” 26 (1998), z. 1, s. 115-128.
- Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej. Lublin 2008.
- Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly'ego, [w:] Philosophia rationis magistra vitae, red. J. Bremer, R. Janusz, t. 2, Kraków 2005, s. 146-163.
- Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly'ego na tle oświeceniowych reform szkolnych, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 2006, nr 50-51, s. 121-125.
- Logika a teoria poznania. Podręczniki logiki w Polsce w dobie reform oświeceniowych na tle europejskim, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 41 (1996), s. 75-104.
- Logika czy epistemologia? Historycznofilozoficzne uwarunkowania nowożytnej koncepcji logiki, Lublin 2003.
- Jauss H. R.: Ästhetische Normen und geschichtliche Reflexion in der Querelle des anciens et modernes, München 1964.
- Jobert A.: La Commission d'Education Nationale en Pologne (1773-1794). Paris 1941 (pol.: Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773-1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego, przeł. M. Chamcówna, Wrocław 1979).
- Une correspondance polonaise de Condillac, „Revue d'histoire moderne” 1936, t. 11, s. 414-433.
- Kafker F. A.: The Encyclopedists as a Group. A Collective Biography of the Authors of the „Encyclopédie”, Oxford 1996.
- The Encyclopedists as Individuals. A Biographical Dictionary of the Authors of the „Encyclopédie”, Oxford 1988.
- Kapitza P. K.: Ein bürgerlicher Krieg in der gelehrten Welt. Zur Geschichte der Querelle des Anciens et des Modernes in Deutschland, München 1981.
- Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773-1794, red. T. Wierzbowski, Warszawa 1901-1915.
- Konarski S.: Ustawy szkolne, przeł. W. Germain, Kraków 1925.
- Kotarbiński T.: Wstęp, [w:] É. Condillac, Logika czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, red. T. Kotarbiński, Warszawa 1952, s. VII-XXV.
- Kotlarski G.: Przegląd osiągnięć logiki Oświecenia w Polsce, [w:] Studia z historii filozofii, red. J. Such, Poznań 1975, s. 75-99.
- Kozłowna D.: Miejsce logiki Condillaca w systemie unowocześniania treści i metod nauczania przez KEN, [w:] Komisja Edukacji Narodowej, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”. Seria 1: Nauki humanistyczno-społeczne, z. 88, Łódź 1972, s. 111-125.

- Kwiatkowski T.: Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej, [w:] Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły, Lublin 1973, s. 167-223 (toż w: T. Kwiatkowski, Szkice z historii logiki ogólnej, Lublin 1993, s. 127-184).
- La Querelle des Anciens et des Modernes. XVIIe – XVIIIe siècles, red. A.-M. Lecoq, Paris 2001.
- Le Clerc J.: Logica sive ars ratiocinandi. Logica, Ontologia, Pneumatologia, t. 1, Amstelodami 1692.
- Lough J.: Essays on the Encyclopédie of Diderot and d'Alembert, London 1968.
- Lubieniecka J.: Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych, Warszawa 1960.
- Marcil-Lacoste L.: Claude Buffier and Thomas Reid. Two Common-Sense Philosophers, Kingston 1982.
- Mizia T.: Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony, Warszawa 1975.
- Montgomery F. K.: La vie et l'œuvre du Père Buffier, Paris 1930.
- Mrozowska K.: Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783-1793, Wrocław 1985.
- Narbutt O.: O pierwszym polskim podręczniku logiki. Z rozważań nad filozofią Oświecenia, Łódź 1958.
- Northeast C. M.: The Parisians Jesuits and the Enlightenment 1700-1762, Oxford 1991.
- Pago Th.: Johann Christoph Gottsched und die Rezeption der Querelle des Anciens et des Modernes in Deutschland, Frankfurt am Main 1989; München 2003.
- Puchowski K.: Edukacja historyczna w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej 1565-1773, Gdańsk 1999.
- Régis P. S.: Système de philosophie, contenant la logique, la métaphysique, la physique et la morale, t. 1-3, Paris 1690.
- Rigault H.: Histoire de la querelle des anciens et des modernes, New York 1963 (reprint wyd. Paris 1859).
- Risse W.: Logik der Neuzeit, t. 2: 1640-1780, Stuttgart 1970.
- Snyders G.: La pédagogie en France aux dix-septième et dix-huitième siècles, Paris 1965.
- Sommervogel C.: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, t. 1-10, Bruxelles 1890-1909.
- Sortais G.: Le cartésianisme chez les Jésuites français au XVIIe et au XVIIIe siècle, Paris 1929.
- Stasiewicz I.: Poglądy na naukę w Polsce okresu Oświecenia na tle ogólnoeuropejskim, Wrocław 1967.
- Ustawodawstwo szkolne za czasów KEN. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773-1793), wyd. J. Lewicki, Kraków 1925.
- Ventosa Aguilar J. A.: El Sentido común en las obras filosóficas del P. Claude Buffier, S.I., contribución a la historia de la filosofía del sentido común, Barcelona 1957.
- Wilkins K. S.: A Study of the Works of Claude Buffier, Genève 1969.
- Zabieglik S.: Krzywe zwierciadło filozofii czyli dzieje pojęcia zdrowego rozsądku, Warszawa 1987.

ON THE HISTORY OF THE DIDACTICS OF LOGIC
IN THE SCHOOLS OF THE COMMISSION FOR NATIONAL EDUCATION:
CLAUDE BUFFIER S.J.

Summary

The studies on the history of logic in the Polish schools of the Commission for National Education in the period of the Enlightenment that have been published up to date evaluate the educational practice with respect to its accordance to Condillac's work. His textbook was indeed

ordered by the Commission for its schools, and it was also evaluated highly, but it was not published in the Polish language. From the rules of the Commission and its didactic practice, which made use of a series of the most eminent eclectic textbooks on logic then functioning in the European school, we can deduce that the Commission must have evaluated Condillac's book as too one-sided. Aside to his approach, there functioned in the then Polish school a number of other studies. The Commission exposed a textbook written by the French Jesuit, Claude Buffier, in the first place. Despite the fact that he was close to modern solutions, e.g. Descartes' and Locke's, nevertheless he showed respect for scholastic tradition. Accordingly, he presented a group of solutions well-known from the traditional approaches. He only emphasised, in the modern spirit, how important is the veracity of the premises of syllogism as the fundamental condition for the veracity of the conclusion. It follows that the role of the theory of reasoning was limited and at the same time the value of epistemological problems was stressed.

Summarised and translated by Rev. Stanisław Janeczek

Słowa kluczowe: historia filozofii nowożytnej, historia logiki, historia oświaty, Claude Buffier.

Key words: history of modern philosophy, history of logic, history of education, Claude Buffier.

Information about Author: Rev. Prof. Dr STANISŁAW JANECEK – Chair of History of Polish Philosophy, Faculty of Philosophy, The John Paul II Catholic University of Lublin; address for correspondence: Al. Raławickie 14, PL 20-950 Lublin; e-mail: janeczek@kul.lublin.pl